

УДК 159

Оксана Зрасько
здобувач вищої освіти
другого (магістерського) рівня
спеціальності 053 «Психологія»

Лідія Деркач
завідувач кафедри психології та педагогіки,
доктор психологічних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ ЗА УМОВИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СЕРЕДИ

Актуальність проблеми. Наразі під час серйозних переломів в сучасному суспільстві, зміни переконань та ментальності людини, знецінення соціальних цінностей і норм, проблема девіантної поведінки набуває особливої актуальності. Суспільні економічні, політичні, соціальні, демографічні та інші зміни сьогодення не сприяють гармонійному формуванню особистості. Зокрема тенденція до зростання девіацій спостерігається серед 15-річних, бо саме в цьому віковому періоді відбувається формування і становлення психологічних характеристик особистості, характеру та індивідуальності. Прояви девіантної поведінки перешкоджає подальшій соціалізації особистості неповнолітніх, включенню індивіда до системи соціальних зв'язків та відносин, розвитку їхньої громадянської самосвідомості. Дана проблема відхилення у поведінці неповнолітніх привертала увагу як українських, так і зарубіжних дослідників, в різних галузях науки. Проте серед вітчизняних та зарубіжних дослідників не існує єдиної точки зору на термін “девіантна поведінка”. Одні вважають, що мова має йти про всі відхилення від схвалених суспільством соціальних норм, інші пропонують включати в це поняття тільки порушення правових норм, треті — різні види соціальної патології [10 с.43]

Отже для подальшого визначення шляхів та методів профілактики та корекції відхиляючої поведінки неповнолітніх необхідні всебічний розгляд та систематизація її чинників в контексті загальних наукових підходів.

Метою роботи є аналіз виявлених у наукових дослідженнях основних чинників, що впливають на формування та розвиток девіантної поведінки серед неповнолітніх, дослідження працівників такої поведінки за умови соціокультурної середовища.

У психології підлітковий вік розглядають як стадію онтогенетичного ро-

звитку між дитинством і дорослістю (від 11-12 до 16-17 років), яка характеризується якісними змінами, що пов'язані із статевим дозріванням і вхожденням до дорослого життя. [6]

Девіантна поведінка являє собою систему вчинків чи окремі вчинки, які суперечать прийнятим в суспільстві нормам і проявляються у вигляді незбалансованих психічних процесів, 1брацівник16а16ьні16, порушенні процесів самоактуалізації та ухиленні від морального та етичного контролю особистості над власною поведінкою [10]. Такі поняття як: делінквентна поведінка, аномальна поведінка, 1брацівни поведінка, дезадаптивна поведінка, асоціальна поведінка, неадекватна поведінка, деструктивна поведінка, кцентуйована поведінка, агресивна поведінка, конфліктна поведінка є різновидами девіантної поведінки особи, що використовуються в психологічних, педагогічних або юридичних дослідженнях. Проте девіантна поведінка не обов'язково є асоціальною, зокрема Ю А. Клейберг [5] розрізняє позитивні й негативні девіації.

До позитивних відхилень належать оригінальні, творчі вчинки, нестандартної особистості, що зазвичай мають суспільну значущість та свідчать про нормативний процес соціалізації та успішне засвоєння моральних норм та цінностей суспільства.

Головною ознакою негативних девіацій є відсутність засвоєння соціального досвіду, адаптації до моральних цінностей та норм які регулюють поведінку людей та суспільне життя. Негативні девіації проявляються в 1брацівниксованості психічних процесів особистості, порушеннях морального й естетичного контролю власної поведінки людини, що призводять до соціальної дезадаптації. [3].

Основні теоретичних підходи, що пояснюють причин девіантної поведінки.

Об'єктивістичний підхід (Е. Дюркгейм, Р. Мертон та ін.), що являє суспільні норми, які є стандартом для оцінювання поведінки та зовнішності людини. Відхилення від соціального стандарту є девіантним, а людина визначається як девіант. *Суб'єктивістичний* підхід (Г. Беккер, Р. Террі та ін.) 1брацівнидає реакцію суспільства на відхилення від соціальної норми, тобто поведінка людини стає девіантною, коли суспільство визнає його таким [2]. З точки зору *біосоціологічного* підходу злочинна поведінка людини пов'язується з її анатомічною будовою (Ч. Ломброзо) типами темпераменту або конституційними типами людини. *Еволюційний* підхід (Ч. Дарвін) ґрунтується на законах природного відбору і спадковості, етологічний та психогенетичний підходи, (К. Лоренц, Ф. Гальтон, Г. Мендель) агресивну поведінку, протиправні здібності та схильності пояснюють вродженими інстинктами боротьби за існування [1;2]. Фундатори психологічних теорій основою поведінки, що відхиляється, вважають особливості психіки, зокрема: почуття неповноцінності (А. Адлер) або фрустрація (Дж. Доллард), інстинкти руйнування й агресії (З. Фрейд), порушення процесу само актуалізації (А. Маслоу, К. Роджерс), неа-

даптивні когнітивні схеми (А. Бек, А. Елліс) тощо [1; 4].

З точки зору соціологічного підходу девіантна поведінка людини є наслідком суперечностей між результатом засвоєння соціального досвіду особистістю та вимогами виховання і середовища. Причиною девіації є стан аномії під час швидких суспільних змін або неможливість досягнення культурно визнаних цілей соціально визнаними засобами.

Спираючись на теоретичні підходи, Ю. А. Клейберг визначає такі групи чинників, що зумовлюють девіантну поведінку неповнолітніх [5]:

Біологічні чинники розкриваються в існуванні несприятливих фізіологічних чи анатомічних особливостей організму дитини, що утруднюють його соціальну адаптацію. На думку Є. В. Змановської до цієї групи чинників належать як успадковано-генетичні особливості (статеві відмінності, вікові особливості, фізична конституція, витривалість, стан і типологічні властивості нервової системи, внутрішньоутробний розвиток), так й психічні відхилення (нервово-психічне здоров'я, психічні розлади та аномалії, наявність акцентуації характеру або психопатії) [2].

Соціальні чинники девіантної поведінки являють собою соціальні, політичні, економічні проблеми, що негативно впливають на суспільство в кризовий період та опосередковано впливають на формування особистості неповнолітніх. До таких чинників належать суспільні умови (соціально-економічна ситуація, державна політика, традиції, мода, засоби масової інформації та ін.) та характеристики соціальних груп, в які включена особистість неповнолітнього (расова приналежність, етнічні установки, субкультура, референтна група). До зовнішніх фізичних умов девіантної поведінки Л. М. Вольнова відносить такі чинники, як кліматичний, геофізичний, екологічний та ін., що можуть стати неспецифічними причинами агресивної або іншої небажаної поведінки [1].

Педагогічні чинники виражаються в дефектах шкільного, сімейного виховання, в основі яких лежать статево-вікові та індивідуальні особливості розвитку, що призводять до відхилень у соціалізації дитини (байдуже ставлення педагога до дитини, характер виховання дитини у школі та в родині, та ін.) [2].

Найбільш досліджуваними є *соціально-психологічні* та *індивідуально-психологічні* чинники ризику девіацій серед неповнолітніх.

Аналізуючи соціально-психологічні чинники девіантної поведінки неповнолітніх слід, насамперед, указати на несприятливі особливості взаємодії особистості зі своїм найближчим оточенням, що призводить до відсутності чи втрати психосоціальної ідентичності (рівень і стиль життя сім'ї, 17рацівнигичний клімат у сім'ї, особистості батьків, характер взаємовідносин у сім'ї, стиль сімейного виховання, друзі, інші значущі люди) [7]. Головним мікро-соціальним чинником розвитку дитини, особливо на ранніх етапах розвитку, є сім'я. Традиційно саме сім'ю вважають головним джерелом негативного впливу на дитину. Основними чинниками сімейного виховання, що сприяють

формуванню девіантної поведінки дітей, є виховання в аморальній і конфліктній атмосфері, недостатній і некоректний педагогічний вплив, емоційна відчуженість дитини та жорстоке ставлення до неї. [10]

Індивідуально-психологічними чинниками девіантної поведінки неповнолітніх є переважно внутрішньоособистісні причини та механізми, що ускладнюють процес його соціалізації. До цієї групи належить, перш за все, деформація ціннісно-мотиваційної сфери – несформовані або послаблені моральні цінності (совість, відповідальність, чесність), переважання девіантних цінностей [9]. Відхилення в когнітивній сфері призводять до стереотипності й ригідності мислення, неадекватних настанов, відсутності інтелектуальних навичок. Девіантні підлітки відчують емоційні та духовні проблеми (тривога, депресія, переважання негативних емоцій, відчуття внутрішньої порожнечі, блокування самореалізації духовного потенціалу тощо). До проблем саморегуляції призводять неадекватні самооцінка та самоконтроль, екстернальний локус контролю, низький рівень даптивних можливостей [9, с. 105-109]. Зазначені індивідуально-психологічні особливості призводять до низького рівня самоповаги дитини, отже, девіантна поведінка є одним з деструктивних шляхів підвищення рівня самоповаги та створення позитивного Я-образу особистості. Низька самоповага відчувається як психотравмуючий стан, якого особистість хоче позбутися, тому неповнолітні діють у напрямку підвищення самоповаги через поведінку, що спрямована проти недосяжних соціально прийнятних норм [4].

У сучасному суспільстві збільшується кількість підлітків, для яких характерна негативна поведінка. Тому профілактична та корекційна робота є основною діяльністю соціально – психологічної служби школи, а психолог має працювати у трьох напрямках: діагностування, корекції та профілактики виявів девіантної поведінки учнів.

Психологічна корекція, що заснована на структурі девіантної поведінки, розкриває специфіку різних типів соціальної дезадаптації, дає їх якісну характеристику, розкриває їх чинники. Застосування корекційних впливів, що спрямовані на детермінанти девіацій та враховують особистісні якості реабілітантів, є більш ефективним. [11]

Психологічна корекція – метод комплексного психологічного впливу на мету, мотиви поведінки суб'єкта, на його особистість в цілому, а також на розвиток певних психічних функцій: пам'яті, уваги, мислення. Основним завданням є компенсація порушень у функціонуванні психічних процесів, виправлення особистісних дисгармоній, допомога у засвоєнні нових позитивних навичок поведінки, спілкування тощо. Психокорекційна робота включає такі основні види, як індивідуальна та групова психологічна корекція, психотренінг, робота із сім'єю. [8, с. 25,27]

Висновки. Таким чином, девіантна поведінка особистості є надзвичайно складною формою соціальної поведінки особистості, що визначається не одним, а системою взаємопов'язаних чинників. Основними чинниками, що зу-

мовляють розвиток девіантних форм поведінки неповнолітніх, є зовнішні та внутрішні чинники а саме: біологічні, соціальні, педагогічні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні (внутрішньоособистісні). Найбільш досліджуваними та, відповідно, найбільш важливими з них автори вважають соціально-психологічні чинники, зокрема вплив сімейного клімату та виховання. Сім'я є соціальним інститутом, функція якого полягає в первинній соціалізації дітей. Помітним внутрішнім чинником відхилень поведінки неповнолітнього від соціальних норм є також індивідуально-психологічні якості, а саме мотиви та цінності, когнітивна та емоційна сфера, локус контролю та самоповага особистості неповнолітнього. Отже, для розроблення заходів та технологій профілактики та корекції девіантної поведінки неповнолітніх, необхідно враховувати вплив усіх передумов здійснення поведінки, що відхиляється від суспільних норм. Разом з цим, аналіз чинників ризику девіацій сприяє індивідуалізації психолого-педагогічної роботи з неповнолітніми, оскільки позначає конкретні напрями діагностичної та психокорекційної програми соціальної підтримки конкретної дитини.

1. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для 19а19бні19стісних «Соціальна робота» у 19а19б. – Ч. 1. Теоретична частина. – 2-ге вид., перероб і доповн. – К., 2016. – 188 с.
2. Змановская Е. В. Девиантология: (психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособие для студентов вузов. М. : Академия, 2003. 288 с.
3. Кон И. С. Психология ранней юности. М : Просвещение, 1989. 255 с.
4. Кіясь А. В. Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків. Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ. 2009. Т. 11, ч. 6. С. 198–205.
5. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения : учебное пособие для вузов. М. : Юрайт, 2001. 160 с.
6. Лобанова А. С. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти : підручник для студентів вищих навчальних закладів / А. С. Лобанова, Л. В. Калашнікова. – Київ : Вид-во «Каравела», 2017. – 470 с.
7. Максимова Н. Ю. Основи психології девіантної поведінки. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.
8. Максимова Н.Ю., Грись А.М., Манілов І.Ф. [та ін.] Методичні роботи з девіантами в умовах сучасного соціокультурного середовища; за ред. Н.Ю. Максимової. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 91 с.
9. Протасова Н. И. Психологическая помощь детям с девиантным поведением: метод. Рекомендации. Астрахань : Изд-во АГПУ, 2000. 19с.
10. Савельєва Н. М. Соціальна профілактика девіантної поведінки: курс лекцій з презентацією : навч. Посіб. [для студ. I магістр. Спец-тей «Соц. Робота» і «Соц. Педагогіка»] / Н.М. Савельєва – Полтава: ПНПУ, 2016 р. – 110 с.
11. https://www.zippo.net.ua/data/files/2017/kaf_psihol/metod_rob/2017.04.05/Tkachuk.pdf.